

Tóth Marianna: *Jézus – ahogyan Nietzsche látja*. Doktori disszertáció
Témavezetők: Prof. Dr. Csejtei Dezső, Prof. Dr. Gyenge Zoltán,
Dr. Pavlovits Tamás
Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Málnási Bartók György Filozófia Doktori Iskola
Szeged, 2012.

Tézisfüzet

I. Téma-meghatározás

- A disszertáció témája Friedrich Nietzsche filozófiájának egy ez idáig kevésbé feltérképezett területe: a filozófus Jézus-értelmezése. Nietzsche valláskritikájáról, az egyházi kereszténység és az életellenesnek tartott keresztény morál bírálatáról már számtalan értelmezés született. Ám a filozófus a kereszténység igazi megalkotójának Szent Pált tekintette, nem Jézust, akit megkülönböztetett a keresztény értékeket szimbolizáló Krisztustól, és kivont a vallás ellen indított támadásból. Az viszont, hogy Nietzsche a kereszténységtől különválasztott Jézusról hogyan vélekedett, kevésbé feldolgozott. Ezt jelzi, hogy a szakirodalomban máig találni olyan felvetéseket, melyek a nietzschei Jézus-kép teljes körű, a forrásokra és a *Hagyatékra* is kiterjedő vizsgálatát szorgalmazzák. A disszertáció tehát témájánál fogva *hiánypótló* jellegű, mivel a nietzschei filozófiának egy olyan elemét veszi górcső alá, mely a kutatásban ez idáig háttérbe szorult.
- A téma viszonylagos mellőzöttsége azzal magyarázható, hogy Nietzsche kereszténységkritikájának fókuszában nem Jézus, hanem Pál kereszténysége áll, míg Jézusra többnyire csak elszórt és sokszor tartalmilag nehezen összeilleszthető, egymásnak ellentmondó utalások történnek, melyek nyomán egy meglehetősen ambivalens értelmezés bontakozik ki. Azonban a filozófus egyes alkotásait s különösen a hagyatékban maradt feljegyzéseket szemügyre véve igen szép számban találhatunk hosszabb-rövidebb Jézus-ábrázolásokat, Az *Antikrisztus* c. alkotás pedig már egy teljes portrét kínál *Megváltó pszichológiájáról*. Így már csak terjedelmi szempontból is állítható, hogy Jézust kitüntetett hely illeti meg Nietzsche gondolatvilágában. Az életműben található egyes portrészletek ugyan nagyfokú ambivalenciát mutatnak, ám megkísérlünk olyan gondolati motívumokat találni, melyek alapján körvonalazható egy koherens Jézus-kép.

II. Kutatási előzmények

- A nietzschei Jézus-kép vizsgálata a filozófus vallásképeinek kutatásában periférikus jellegű. A témával foglalkozó szakirodalom többnyire csak a filozófus Jézus-értelmezésének egy-egy elemét ragadja ki – a legtöbb esetben ez a legterjedelmesebb portré, a *Megváltó pszichológiája* vizsgálatát jelenti –, de az elemzés nem terjed ki más Jézus-ábrázolások elemzésére, így nem derül fény a közöttük lévő gondolati összefüggésekre sem.
- A filozófus Jézus-értelmezését vizsgáló szakirodalomban az 1980-as évek közepéig jellemző volt az a fogalmi tisztázatlanság, hogy ti. a Nietzsche által használt kifejezések – mint a „Jézus,” „Krisztus,” „Megváltó,” „Megfeszített,” „Isten a kereszten” – kire, kikre vonatkoznak, ami lehetlenné tette a Jézus-kép érdemleges tanulmányozását. E fogalomzavar játszott közre abban, hogy sokáig nem került kellő hangsúly Jézus és a kereszténység nietzschei különválasztására.
- Megfigyelhető továbbá a szakirodalomban, különösen a korai Nietzsche-recepcióban a szélsőséges értelmezésekbe való bocsátkozás. E túlkapásoktól sem mentes interpretációk tárgya azonban valójában nem Nietzsche Jézus-képe, hanem Nietzsche és Jézus viszonya.
- Az értelmezések jelentős hányada elsősorban arra a kérdésre keres választ, hogy ideál-e Jézus Nietzsche számára, vagy a kereszténységgel együtt elutasításban részesül. Jézus nietzschei értékelésének megállapításához azonban elengedhetetlen az életmű különböző Jézus-ábrázolásainak átfogó vizsgálata.
- A filozófus Jézus-értelmezésének forrásai is jó részt felkutatásra várnak.
- Megemlítendő a téma teológiai relevanciája is. Nietzsche teológusértelmezői elsősorban abból a megközelítésből teszik vizsgálat tárgyává a filozófus Jézus-képét, hogy abban egy krisztológia vagy antikrisztológia fogalmazódik-e meg.
- A legfontosabb kutatási eredmények:
 - A nietzschei Jézus-kép korai recepciójára az említett fogalmi tisztázatlanság folytán inhomogenitás és szélsőségesség jellemző. A kutatók egyik tábora Jézus nietzschei igenléséről, a másik az elutasításáról beszél.
 - Az érdemi kutatás alapjait Karl Jaspers, Ernst Benz és Martin Dibelius fektette le. Jaspers Nietzsche kereszténységkritikáját tanulmányozta behatóan (*Nietzsche und das Christentum*, 1938), Benz a Jézus-kép forrásaira is kitékintést végzett (*Nietzsches Ideen zur Geschichte des Christentums und der Kirche*, 1956), Dibelius pedig a Megváltó-portré mellett a filozófus egyéb Jézus-ábrázolásait is elemzés tárgyává tette (*Der „psychologische Typus des Erlösers” bei Friedrich Nietzsche*, 1944).
 - A kutatásban döntő fordulatot hozott Jörg Salaquarda tanulmánya (*Dionysus versus the Crucified One: Nietzsche's understanding of the*

apostle Paul, 1985), melyben fogalmi tisztázásra került, hogy a Megváltó a történeti Jézussal, míg a Megfeszített az egyház Krisztusával tekinthető azonosnak. Jelentős kutatási eredményekkel szolgált Walter Kaufmann is (*Nietzsche – Philosopher, Psychologist, Antichrist*, 1974).

- A legjelentősebb teológiai interpretációk Ulrich Willers (*Friedrich Nietzsches antichristliche Christologie – Eine theologische Rekonstruktion*, 1988) és Eugen Biser (*Nietzsche – Zerstörer oder Erneuerer des Christentums?*, 2002) nevéhez fűződnek. Biser a nietzschei Jézus-kép teológiai hasznosíthatósága mellett érvel, míg Willers az ellen.

- A legfrissebb kutatási eredményekkel Andreas Urs Sommer, Daniel Havemann és Heinrich Detering szolgálnak. Urs Sommer Az *Antikrisztushoz* készített kommentárkötetben tanulmányozza a Megváltó-portrét (*Friedrich Nietzsches Der Antichrist – Ein philosophisch-historischer Kommentar*, 2000), Havemann a Pál-kép viszonylatában (*Der „Apostel der Rache“ – Nietzsches Paulusdeutung*, 2002), míg Detering az irodalomtudomány felől közelíti meg azt (*Der Antichrist und der Gekreuzigte*, 2010).

- A korai magyar Nietzsche-recepcióban figyelemre méltó kezdeményezéseket találunk a Jézus-kép értelmezéséhez Blazovich Jákónál, Schmitt Jenő Henriknél, Brandenstein Bélánál és Fülep Lajosnál (*Nietzsche-tár – Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból 1956-ig*). A jelen kori kutatásban többek között Csejtei Dezsónél (*Prométheusz – takaréklángon*, 1993), Hévízi Ottónál (*Nietzsche kereszténységképe*, 2011) és Czeglédi Andrásnál (*Incipit Nietzky – Szélgjegyzetek a kései Nietzsche nihilizmus- és esztétikumképehez*, 2008) került tárgyalásra a Jézus-téma.

III. A disszertáció igazolni kívánt hipotézise

- A Jézus-téma perifériára szorultságának fő oka az, hogy a kutatók többsége túl változatosnak és ellentmondásosnak találja Nietzsche Jézus-ábrázolásait ahhoz, hogy egy koherens értelmezés felállítható legyen. A disszertáció kiinduló alapfeltevése azonban az, hogy a filozófus különböző Jézus-képei közös nevezőre hozhatók, mert fellelhetők olyan visszatérő elemek, melyek alapján a különféle portrérészletek között összefüggés teremthető. Hipotézisünk az, hogy Nietzsche Jézus-portréi olyan gondolati irányvonalak, ún. motívumok mentén kerülnek megfogalmazásra, melyek alapján mintegy tipizálni, csoportosítani lehet az egyes Jézus-képeket, s így kivehetővé válik a nietzschei Jézus-értelmezés alakulása, egyneművé válása.
- Hipotézisünket arra a megfigyelésre építjük, hogy ugyan a filozófus Jézus-ábrázolásai valóban nagyfokú heterogenitást és ambivalenciát mutatnak, ám ez azzal magyarázható, hogy Jézus személyének a kereszténységtől való eloldása fokozatosan ment végbe Nietzsche filozófiájában: sokáig e különbségtevés csak homályos és alkalomszerű, majd egyre inkább kiéleződik, míg a nietzschei életmű végén már egy radikális különválasztást,

sőt szembeállítást láthatunk. A Jézus-kép kutatását ezért végig kíséri az a módszertani dilemma, hogy ti. az értelmezőnek kell a nietzschei filozófia ismerete és a szövegkörnyezet alapján megítélni, hogy a Jézusra vonatkozó utalások címzettje mikor valóban Jézus, mikor pedig az egyház Krisztusa. Fogódzót az adhat, hogy a különbségtéves kiéleződésével egyidejűleg névhasználati következetesség is megfigyelhető Nietzschénél, aki rendre – bár nem kivétel nélkül – a „Jézus” névvel a történelmi személyre utal és „Krisztussal” a kereszténység reprezentánsára.

- Jézus és a későbbi kereszténység elkülönítésével a történelmi személy mind pozitívabb megítélés alá esik a nietzschei filozófiában, akinek ábrázolása azonban így sem mentes az ellentmondásoktól. Hipotézisünk az, hogy a megmaradó ambivalencia dacára a heterogén ábrázolások egy egynemű és koherens Jézus-értelmezés felé mutatnak. Nietzsche végső, kiforrott Jézus-portréja, a *Megváltó pszichológiája* ugyanis már homogénnek tekinthető, s ha a Megváltó-portrét nem elszigetelten akarjuk kezelni, hanem összefüggéseiben az életmű más Jézus-képeivel, akkor azok a Megváltó-kép egy irányba mutató előzményeinek tekintendők.

IV. A disszertációban alkalmazott módszertani eljárások

- Hipotézisünk igazolására olyan értelmezői tendenciákat, motívumokat kell találnunk, amelyekre mintegy gondolati fűzerként felfűzhetők, osztályozhatók az egyes Jézus-portrék, s közöttük összefüggések teremthetők. A heterogenitásból a homogén kép felé fejlődés során e visszatérő motívumok némelyike háttérbe szorul vagy teljesen eltűnik, némelyik pedig felerősödik, dominánssá válik, míg végül a legmasszívabban kitaró motívumok a Jézus-kép végső kidolgozásában, a Megváltó-portréban konvergálnak. Ezen irányvonalak felkutatásához áttekintjük időrendben haladva Nietzsche publikált és hagyatékban maradt írásainak Jézus-ábrázolásait, oly módon, hogy egy-egy alkotói korszakon belül együtt tárgyaljuk a *Hagyatékot* a kiadott művekkel. E kronológiai áttekintés végére jutunk el *Az Antikrisztus* Jézus-képéhez, a *Megváltó pszichológiájához*, melyet – már az előzmények ismeretében – behatóan elemzünk.
- A vizsgálódásban a legfontosabb hatásokra is kitekintünk, valamint különös figyelmet fordítunk a Megváltó-kép két lényeges elemére, Jézus Buddhával való hasonlóságának és Pállal való ellentétének nietzschei elgondolására. Mivel Jézus személyének problematikája a *Hagyaték* tanúsága szerint 1887-1888 táján kiemelt helyet foglalt el Nietzsche gondolatvilágában, így az utolsó évek feljegyzéseinek vizsgálata nagy hangsúlyt kap.
- A Jézus-ábrázolások egységben látása után vállalkozhatunk a Jézus-értékelés problematikájának tisztázására. Ehhez meg kell fogalmaznunk azt is, ami a filozófus életseményének vagy emberideáljának tekinthető, hogy azzal mérhessük össze a Megváltó portrét.

- A vizsgálódás során több helyütt is kitekintést kell tennünk a téma irodalmi és teológiai megközelítéseire is. Így például a nietzschei Jézus-kép forrásainak elemzéséhez Dosztojevszkij és Tolsztoj Jézus-ábrázolását kell szemügyre vennünk, továbbá összehasonlítjuk a nietzschei értelmezést a liberális teológia Jézus-képével, valamint a forrásként számba jövő János-evangéliummal. Jézus és Buddha nietzschei párba állításának értelmezéséhez pedig a filozófus buddhizmus-képét is meg kell vizsgálnunk.
- A disszertáció szövegértelmezés és a kontextusok feltárása révén jut el kutatási eredményekhez, vizsgálódási módszere alapvetően hermeneutikai jellegű és rekonstruktív. A disszertációban folytatott értelmezési eljárás egyaránt bír elemző és értékelő aspektussal, amennyiben gondosan mérlegeli az egyes szöveghelyek jelentőségét és próbálja megvonni az elért elemzések mérlegét.

V. A disszertáció ismertetése

1. Bevezetés

1.1.) Nietzsche Jézus-képe – első megközelítésben

- A disszertáció témájának meghatározása: az egyházi kereszténységtől fokozatosan eloldott Jézus-alak nietzschei ábrázolásának a kutatásban hiánypótló értelmezése.
- A disszertáció szerkezetének felvázolása: először a nietzschei Jézus-kép alakulásának legfőbb állomásait vesszük szemügyre Nietzsche publikálásra szánt alkotásaiban és hagyatékban maradt jegyzeteiben, majd kiemelt figyelmet fordítunk a legkiforrottabb portréra, a *Megváltó pszichológiájára*. A vizsgálat kiterjed a Jézus-kép forrásainak felkutatására is. A disszertáció Jézus nietzschei értékelésének problematikájával zárul.

1.2.) A nietzschei Jézus-ábrázolás értelmezésének története

- Recepciótörténeti áttekintés Ulrich Willers („*Aut Zarathustra aut Christus*” – *Die Jesus-Deutung Nietzsches im Spiegel ihrer Interpretationsgeschichte: Tendenzen und Entwicklungen von 1900-1980*, 1985/86) tanulmánya alapján a Jézus-kép korai interpretációjáról.
- A Jézus-kép teológiai recepciója: Willers és Biser ellentétes Nietzsche-értelmezése.
- A Jézus-kép filozófiai recepciója: Jaspers, Benz, Dibelius, Salaquarda, Kaufmann, Urs Sommer, Havemann és Detering kutatási eredményei.
- A Jézus-téma megközelítései a hazai Nietzsche-recepcióban.

1.3.) A nietzschei Jézus-portré háttére

- A filozófus Jézus-értelmezésének vizsgálatát megelőzi a tágabb szellemi kontextus ismertetése és a Nietzsche-t érő lehetséges hatások felfejtése.
- A nietzschei Jézus-kép teológiai háttére: történeti érdeklődés, dogmaellenesség és az evangélium etikai-szociális-gyakorlati

vonatkozásainak hangsúlyozása az eszkatológia és apokaliptika ellenében a 19. sz.-i liberális teológiában. A Jézus-kutatás múltja és jelene: a liberális teológia kutatása a történeti Jézusról – „Leben-Jesu-Forschung” – és Jézus életének regényes feldolgozásai a 19. sz.-ban. A Jézus személyére irányuló tudományos megismerés lehetőségeinek (Schleiermacher, Ritschl, Harnack) és korlátainak (Bultmann, Schweitzer) teológiai megítélése.

- A Nietzsche hatást gyakorló Jézus-életrajzírók: Strauss (*Das Leben Jesu*) és Schenkel (*Das Charakterbild Jesu*) Jézus-ábrázolása.
- Wellhausen és Overbeck hatása Nietzsche kereszténységképre. A német spiritualizmus és a német kereszténység Jézus-képe.
- A Nietzschei Jézus-értelmezés mögött álló filozófiai hatások: Fichte, Hegel, Feuerbach, Emerson és Schopenhauer kereszténység- és Jézus-képe, valamint Schopenhauer értelmezése a kereszténység és a buddhizmus hasonlóságáról.

2. A Jézus-kép alakulása Nietzsche filozófiájában

- A disszertáció módszertani elveinek meghatározása: értelmezési irányvonalak, összefüggések, motívumok keresése a Jézus-kép alakulásának legfőbb állomásait vizsgálva (a korszakolásban Willers-t követjük).
 - Fő motívumok:
- 2.1.)** Jézus, a nemes lelkű rajongó és a „világtörténelmi szélhámoság” – Jézus első megközelítései a Nietzschei filozófiában (*David Strauss, a hívalló és író; A történelem hasznáról és káráról*)
- A Nietzschei filozófia korai szakaszában a Jézus-utalások okkasionális jellegűek.
 - Bár a történelmi személy iránti érdeklődés már ekkor megfigyelhető, a különbségtevés egyelőre még bizonytalan Jézus és az egyház Krisztusa között.
 - A Strauss-tól átvett „világtörténelmi szélhámoság” elméletének továbbgondolásával áll elő a Nietzschei Jézus-értelmezés egyik legszilárdabb momentumát képező család-motívum. A család-hipotézis szolgál a későbbiekben alapul Jézus és a kereszténység különválasztására.
- 2.2.)** További kísérletek Jézus értelmezésére: az egoista zsidó vallásalapító, aki tévedett (*Emberi – túlságosan is emberi; Hajnalpír; A vidám tudomány*)
- A szórványos Jézus-utalásokban váltakozik a szimpátia és gúny hangja.
 - Nietzsche jellemző módon Jézus személyét a zsidó környezet viszonylatában vizsgálja.
 - A Pál-kép korai kiforrása: Pál szerepének kijelölése a kereszténységben a család-hipotézis alapján.
 - 1882-től új, hosszan kitartó szólam indul el: a morál felett álló, amorális Jézus motívuma. A zsidósággal szembekerülő, lázadó forradalmár képe közel áll a liberális Jézus-értelmezéshez.

2.3.) Zarathustra kettős ítélete a nevetni nem tudó Jézusról (*Így szólott Zarathustra*)

- Zarathustra és Jézus összehasonlításának problematikája stílári-nyelvi szempontból.
- Zarathustra ellentétes nyilatkozatai Jézusról: a nemes, éretlen, túl korai halált haló Jézus felmentése és a nevetőket átkozó „feltétlenkedő” (*Unbedingter*) elítélése.
- A *Zarathustrában* elinduló feltétlenkedő-motívum a nietzschei Jézus-értelmezés egyik alappillére, mely azonban jelentős módosításokon megy keresztül.
- A *Hagyaték* legkülönösebb Jézus-portréja: *Kis ártatlan történet*.

2.4.) A Jézus-értelmezés vezérszólamai: a feltétlenkedő és a morál felett álló Jézus mint csalátek (*Túl jön és rosszon; Adalék a morál genealógiájához; Bálványok alkonya*)

- A feltétlenkedés-, az amorális- és a csalás-motívum többszöri újragondolásával mind homogénebb lesz a filozófus Jézus-képe, melyben jól kivehetően e három motívum válik dominánssá. Az *Antikrisztus* megírását megelőzően.
- A Jézus-értelmezés beépülése a keresztény morál genealógiai-pszichológiai megközelítésű kritikájába.
- A három fő motívum összeérésével áll elő Az *Antikrisztus* Megváltó-portréja, melynek gondolati előzményei már a korábbi Jézus-ábrázolásokban is fellelhetők, így a Jézus-kép fejlődésében nem törésről, hanem folytonosságról, fokozatos egyneműsödésről beszélhetünk.

3. Az *Antikrisztus* Jézus-portréja

3.1.) Az *Antikrisztus* mint a *Minden érték átértékelése*

- Az *Antikrisztus* keletkezéstörténete, a *Minden érték átértékelése* programterve.

3.2.) Ki az az Antikrisztus? – a cím lehetséges jelentései

- Értelmezési alternatívák az Antikrisztus kilétéről, azonosítása a nietzschei eszménnyel és az egyházzal is a kereszténység két ellentétes értelme alapján.
- Salaquarda szerint Nietzsche az Antikrisztus fogalmát schopenhaueri értelemben használja, mely így a morállenességet fejezi ki.

3.3.) Az *Antikrisztus* kompozíciójának vázlata

- Az *Antikrisztus* szerkezetének és fő tartalmi momentumainak áttekintése a Megváltó-portré helyének kijelölése céljából. Az öt fő gondolati egység elkülönítésében Urs Sommer felosztását követjük.
- Nietzsche antikeresztény stratégiája a morális értékek genealógiai megközelítésű kritikája az életellenesség kimutatásával. A filozófus a ressentiment szelleméből eredezteti a keresztény morált. A *décadence*

történetének bemutatásában, a csalás-motívumra épülve kerül sor a Megváltó-portré kifejtésére, melynek funkciója a kereszténység leértékelése.

3.4.) A *Megváltó pszichológiájának* hermeneutikai nehézségei, Renan hatása és a politikai Jézus-kép

- Nietzsche módszertani elhatárolódása a tudományos Jézus-kutatástól. A liberális teológiával való szembekerülés a Jézus-ábrázolás módszerében és céljában mutatkozik meg, amennyiben Nietzsche nem tartja alkalmazhatónak a történeti kutatás tudományos módszereit, célja pedig nem a kereszténység megújítása, hanem annak leértékelése. A nietzschei Megváltó-kép intuícióval megfogalmazott portré a történeti Jézusról, akit a filozófus nem tart dogmatikus értelemben vett Megváltónak. Nietzsche nem egy újabb Jézus-életrajtot akar adni, hanem őt a történelmi személy pszichológiai típusa érdekli.
- Nagy hatást gyakorolt Nietzschére Renan Jézus-ábrázolása (*Jézus élete*). Nietzsche Jézus hősként és zseniként való renani értelmezése ellenében mutatja be a Megváltót egy ellenállásra képtelen idiótaként.
- A Megváltó-portrét megelőzően még egy erős Renan-hatást mutató politikai képet is találunk a „szent anarchista” Jézusról, ahol a morállal szembekerülő Jézus motívuma tér vissza. Később azonban Nietzsche végleg elhatárolódik Jézus politikai forradalmárként való értelmezésétől. A politikátlan Megváltó portréja már elsősorban Tolsztoj és Dosztojevszkij hatását mutatja.

3.5.) Tolsztoj és a hiteles kereszténység

- A Jézusnak tulajdonított hiteles keresztény gyakorlat elgondolásában nagy hatást gyakorolt a filozófusra Tolsztoj, aki a *Ma religion*ban a nem-ellenállás elvére épülő őt életszabályban összegzi azt a gyakorlatot, ami alapján elérhető a földi Mennyszárg, az emberiség békéje.

3.6.) Dosztojevszkij és az „idióta” típusa

- Nietzsche csodálta Dosztojevszkijben a pszichológust, s nagy valószínűséggel *A félkegyelmű c.* regény főszereplője, Miskin herceg lehetett az „idióta” Megváltó irodalmi előképe. Az idióta fogalma összefügg az orosz „szent balgatag” figurával és az epileptikus személyiséghez fűződő korabeli sztereotípiákkal.
- Az epilepsziás Miskin és az *Ördögök*ben szereplő Kirillov roham előtti eufórikus egységérzetének leírása a mintája a Megváltó benső Mennyszárgának pszichológiai szimbólumként való értelmezéséhez.

3.7.) A *Megváltó pszichológiája*

- Nietzsche végső, kiforrott Jézus-ábrázolásának, *Az Antikrisztus* Megváltó-portréjának paragrafusonként való részletes elemzése.
- A korábbi Jézus-ábrázolások három domináns motívumának összeilleszkedése a Megváltó-képben: Jézus a szeretet feltétlenkedő követelőjéből a szeretet gyakorlója lesz, aki a tagadásra való képtelenség folytán amorális szeretetgyakorlatával öntudatlanul kerül szembe a morállal,

míg a Jézus-kép keretét a család-elmélet adja, Pált tüntetve fel a jézusi tan meghamisító felhasználójának.

- 29. p.: a Megváltó-portré két alappillére a nem-ellenállás gyakorlata és az idióta mivolt. A világtalan idióta antirealista, amennyiben a benső valóságban él.
- 30. p.: a pszichológiai portré fiziológiai-patológiai alapja a túlérzékeny Megváltó-típus ösztönös ellenállás-kerülése. A Megváltó szeretetvallása epikureus-hedonista jellegű: célja a szenvedés előli menekülés, melynek eszköze a szeretet, a nem-ellenállás.
- 31. p.: A dekadens idióta-típus elkülönül környezetétől apolitikus és szimbolista voltánál fogva. Jézus félreértésének problematikája: a Buddha-szerű lény távolsága a renani politikai Jézus-képtől. Nietzsche a Megváltó pszichológiai típusát elgondolhatónak véli, s a kereszténységnek tulajdonított valóságghamisítás alapján támaszt igényt saját Jézus-konstrukciójának az eredeti típus rekonstrukciójaként való legitimálására.
- 32. p.: Nietzsche az egyházi tanok ellenében ad leírást Jézus eredeti kereszténységéről. A filozófus szerint Jézus tanítása pszichológiai szimbolizmusként értelmezendő. Az antirealista Megváltó képtelen a tagadásra, ezért életgyakorlata teljességgel apolitikus.
- 33. p.: A hiteles kereszténységet Nietzsche nem hitvallásként, hanem életgyakorlatként fogja fel, melyet a tolsztoji szabályokkal ír körül. Az evangéliumi gyakorlatban a Megváltó vallásos tartozékok nélkül éli az Istennel való egységet. Az amorális gyakorlat túl van a bűn fogalmán. A morálon túli szeretetegység a nem-ellenállás gyakorlatában fejeződik ki.
- 34. p.: A filozófus Jézus pszichológiai szimbólumait, melyek az istenivel való belső egybekötöttségre, egy időtlen üdvállapotra vonatkoznak, szembeállítja a keresztény feltámadás-tannal, s ezzel kitörli az eszkatológiát a kereszténység eredeti formájából. A Mennország Nietzsche értelmezésében benső állapot, nem pedig túlvilági üdv.
- 35. p.: Nietzsche Jézus kereszténységének lényegét a nem-ellenállás gyakorlatában összegzi, melynek legékesebb példáját a Megváltó halál módjában látja kifejeződni, a megváltást példaadásként értelmezve. A lator-jelenet szándékosan torzított parafrázisában foglalja össze Jézus élettanítását a Mennország pszichológiai realitásáról.
- További utalásokat találunk Jézusra *Az Antikrisztus* 42. paragrafusáig. Nietzsche a család-elmélet alapján építi be a Megváltó-portrét a kereszténység morálgenealógiai kritikájába. A filozófus szerint Jézust tanítványai félreértették, Pál pedig már szándékosan használta fel a Megváltó alakját a ressentiment-morál megalkotásához.
- A Megváltó-portré a kereszténység leértékelésében játszott szerepét egy viszonyított felértékelésben tölti be: Jézust a kereszténységhez képest értékeli fel Nietzsche, hogy az evangélium eredeti értelmét meghamisító vallás még negatívabb színben tűnjék fel. A filozófus Jézust úgy emeli a

keresztény morál felé, hogy a Megváltó amorális szeretetgyakorlatát mentesíti a ressentiment-től.

- Nietzsche minden szálát elvág Jézus és az egyházi vallás között, amikor azt állítja, hogy valójában csak egyetlen keresztény volt – maga Jézus. A filozófus azonban úgy látja, hogy bár a tulajdonképpeni keresztény gyakorlatot senki más nem követte, annak realizálása minden korban lehetséges, sőt bizonyos embereknek szükséges is.

3.8.) Nietzsche Pál-képe és buddhizmus-értelmezése a Megváltó-portré tükrében

- A filozófus Pált tartja a kereszténység megalkotójának, akit a morál megszemélyesítőjeként személyes ellenfelének tekint. Pált mint a hataloméhes pap típusának megtestesítőjét teszi felelőssé a kereszténység eredeti értelmének eltorzításáért. Pál a gyűlölet zsenijeként típusbeli ellentéte Jézusnak, a szeretet idiotájának, Nietzschének pedig átértékelőként az ellenfele.
- Kevésbé radikális módon, de jellemző a Pál-ellenesség más gondolkodókra is (pl. Fichte, Overbeck, Tolsztoj, Lagarde, Renan). A Pálról alkotott korabeli felfogás nagyrészt H. Lüdemann hatására formálódott ki (*Die Anthropologie des Apostels Paulus*).
- Nietzsche a támadás mellett elismeri Pál nagyságát is. A páli átértékelés ellenében kívánja végre hajtani az értékek átértékelését. A felmentett Jézus kimarad a kereszténységgel folytatott polémiából.
- A filozófus Jézus autentikus kereszténységét hasonlóan értékeli a buddhizmushoz, a Megváltó alakját pedig Buddhával állítja egy sorba. Az *Antikrisztus* buddhizmus-értelmezése meglepő közelséget mutat a Megváltó-portréval: hasonlóan a fiziológiai gyengeségből fakadó szenvedéskerülés eredményez egy magasrendű, ressentiment-mentes, amorális, földi boldogságot adó életgyakorlatot. A nietzschei leírás alapján típusbeli azonosságot mutat Jézus és Buddha portréja. Kettejük gyakorlati vallását Nietzsche hasonlóan felértékeli Pál kereszténységéhez képest.
- Nietzsche Megváltó-portréja Jézus evangéliumi ábrázolásai közül Jánoséhoz áll a legközelebb. A filozófus a János-evangélium terminológiáját használja fel Jézus pszichológiai szimbólumainak leírásához, és a szeretetegység elgondolása is János hatását mutatja.
- A nem kanonizált gnosztikus evangéliumok Jézus-figurája is több ponton hasonlít a nietzschei Megváltóra.
- Dosztojevszkij morális ideálja az ego különlétét feloldó, az elkülönültséget megszüntető egységállapotról megfeleltethető a szívbeli benső Mennország nietzschei leírásának. A supra-perszonális tudatállapotot leképező szeretetgyakorlatban nyeri el jelentőségét a tolsztoji nem-ellenállás elve mint az egységélmény fenntartója. A Dosztojevszkij által eszményinek tartott állapot azonban nem esik egybe Nietzsche életideáljával, amely szerint a távolságra szükség van önmagunk megteremtéséhez.

3.9.) Adalék a Megváltó pszichológiájához

- A Jézus-utalások feltűnően nagy terjedelme jelzi a személy iránti érdeklődés fokozódását. A *Hagyaték* alapján igazolható Tolsztoj, Dosztojevszkij és Renan hatása a Jézus-kép formálódásában.
- Az *Antikrisztus* Megváltó-portróját a *Hagyaték* 1887/88-as feljegyzéseivel összevetve a lényegi tartalmi egyezés mellett két fontos momentummal egészül ki a Jézus-értelmezés: Jézus nihilizmusával és a hiteles kereszténység realizálásának aktualitásával.
- Egy hagyatékban maradt fragmentum tanúsága szerint Nietzsche azért tartja nihilistának Jézust, mert epikureus gyakorlatából hiányolja a célokat, a feladatokat, s a szenvedés előli menekülésben az élettől való öntudatlan szabadulni vágyást látja kifejeződni.
- Több feljegyzésben is Nietzsche saját korát a buddhizmus megszületésének idejéhez hasonlítja, ami miatt a buddhizmussal rokon jézusi kereszténység megvalósítását kifejezetten időszerűnek tartja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a filozófus igényt is támasztana az evangéliumi gyakorlatra, amit csak bizonyos típusú emberek számára vél követendőnek.
- Az *Ecce homo* önábrázolása és az utolsó levelek azonosulást mutatnak a megváltói szerepkörrel, de nem a Megváltó típusával.

4. Ellenfél vagy ideál? – Jézus nietzschei értékelése

- A szakirodalomban gyakran megfigyelhető Jézus nietzschei értékelésének szélsőséges véleményezése, illetve a Megváltó-portré elszigetelten kezelése. Mindkét esetet elkerülni igyekszünk.
- A vizsgálódás eredménye szerint a nietzschei Jézus-ábrázolások közös vonása a Jézusnak tulajdonított szeretetvágy. Ennek újragondolása a Megváltó-portré is, ahol Jézus a feltétlen szeretet követelőjéből a szeretet gyakorlójává válik.
- A szakirodalom ellentétes válaszokat kínál arra vonatkozólag, hogy Jézus ideál volt-e a filozófus számára: egyes kutatók a dekadens Jézus elutasításáról, mások egy igenlő figura eszménnyé emeléséről beszélnek.
- A nietzschei eszménytől való különbség lényege abban áll, hogy a Megváltó típusa a szenvedést nem igenli, hiszen a szeretetgyakorlat épp a szenvedés elkerülését szolgálja.
- Nietzsche szerint a dekadens emberek ismérve, hogy túl gyengék a valósághoz, s legfőbb céljuk a valóságból való kimenekülés, hogy a szenvedést, ami a földi élet velejárója, elkerüljék. A filozófus egyaránt dekadens valóságtagadásként fogja fel a kereszténység túlvilágiságát és Jézus világtalanságát, ám utóbbit mégis többre értékeli, hisz az morálisan nem értékeli le az életet, csak felmutat egy olyan életmódot, amelyből a szenvedés kizárul.
- Nietzsche felfogása szerint azonban a szenvedés az élet kiküszöbölhetetlen része, s aki a szenvedést megtagadja, az magát az életet is megtagadja.

Ennek értelmében a szenvedéstől menekülő Jézus is nihilistának minősül, csupán itt egy reflektálatlan nihilizmusról van szó, ami az ellenállást feladó mindent-szeretésben fejeződik ki.

- A nietzschei filozófiában a szenvedés értéket képvisel, amennyiben annak elviselése és konstruktív átalakítása a hatalom növelését, az önfelülmúlást szolgálja. A filozófus dionüszoszi életideálja az amor fati, a Sors szeretete, amelyben az élet egészére igen mondatik. Nietzsche meglátása szerint az élet értékét fenyegető nihilizmust csak olyan fokú léletszeretettel lehet legyőzni, mely az élet részeként még a szenvedés igenlését is magában foglalja – ennek próbája az örök visszatérés gondolata.
- Az elemzés eredménye, hogy Nietzsche Jézus kereszténységét a dekadencián belüli legértékesebb alternatívának tekinti, amelynek felértékelése a leértékelt egyházi kereszténység ellenében történik, de nem jelenti Jézus ideállá emelését. A szenvedéstől menekülő Megváltó nem feleltethető meg Nietzsche embereszményének, aki a teljes életet igentli. A nietzschei Jézus-kép ambivalenciája, hogy ezt a viszonylagos nagyságot mutató Megváltó-típust néhol mégis szinte ideállá magasítja Nietzsche, talán szándékolatlanul is.

VI. Kutatási eredmények

- A disszertáció a kutatásban hiánypótló módon kísérel meg mélyreható elemzést adni Friedrich Nietzsche Jézus-értelmezéséről.
- A filozófus egész életművét áttekintve vesszük szemügyre az egyes Jézus-ábrázolásokat. E nagyfokú heterogenitást mutató, gyakran csak utalásjellegű portrétörödeléket összefüggéseikben vizsgáljuk, értelmezési irányvonalakat, tendenciákat keresve.
- Ily módon a disszertáció átfogó képet ad a nietzschei Jézus-értelmezés változásairól, motívumairól, homogénné fejlődéséről. A disszertáció központi tézise, hogy a különböző Jézus-képek három fő motívum köré csoportosíthatók (feltétlenkedés-, amorális- és család-motívum).
- Kitüntetett figyelmet kap a vizsgálódásban a filozófus legteljesebb, legkidolgozottabb Jézus-portréja, a *Megváltó pszichológiája*, melyet a disszertáció nem elszigetelten kezel, hanem igyekszik kimutatni annak összefüggését az életmű egyéb Jézus-képeivel. A közös gondolati szál az elemzés eredménye szerint a Jézusnak tulajdonított szeretetvágy.
- Az elemzés kiterjed a *Hagyaték* Jézus-ábrázolásainak vizsgálatára is.
- A disszertáció a Jézus-kép mögött álló hatások felfejtésére is vállalkozik, a tágabb szellemi kontextus körvonalazásán túl a legközelebbi forrásokot (Tolsztoj, Dosztojevskij, Renan) teszi beható elemzés tárgyává. A disszertáció kutatási eredménye szerint Tolsztoj hatása jóval erősebb, mint ahogy azt eddig a szakirodalom sugallta, mert az eredeti keresztény gyakorlat elgondolásában Nietzsche nagymértékben Tolsztojra támaszkodik,

szó szerint átvéve tőle az evangéliumi gyakorlat életszabályait. Bár Dosztojevszkij hatására már több fény derült a kutatásban, a disszertáció címének tekinthető az idióta-típus fiziológiai-pszichológiai vonatkozásainak kimutatása. Az orosz írók hatásának tanulmányozása vezetett a disszertáció azon felismeréséhez, hogy a tolsztoji nem-ellenállás elve miként kapcsolódik össze az amorális szeretetet gyakorló idióta portréjával a Megváltó típusában. A Dosztojevszkij-től átvett idióta-típus összetett fogalmának értelmezésében a disszertáció arra az eredményre jutott, hogy az idióta fogalma nagyban összefügg az epilepsziás személyiséghez fűződő korabeli felfogással. A disszertáció rámutat az ún. epilepsziás aura dosztojevszkiji leírásának és a Mennysorszag pszichológiai szimbólumként való nietzschei felfogásának kapcsolatára.

- A disszertáció újdonsága a nietzschei Megváltó-képnek a liberális teológia Jézus-értelmezésével való összehasonlítása, különös tekintettel Renan hatására.
- A vizsgálódás túllép a szaktudományként felfogott filozófia határain, amennyiben kitekintést tesz a teológiai Jézus-kutatásra és Jézus szépirodalmi (dosztojevszkiji) ábrázolására, valamint az idióta-típus orvosi vonatkozásaira.
- A disszertáció behatóan foglalkozik Jézus és Buddha nietzschei összehasonlításának problematikájával. A disszertáció vívmánya az a *Hagyaték* feldolgozásából nyert konklúzió, hogy Nietzsche a korabeli Európát és Jézus kereszténységét egyaránt a buddhizmus szellemi közegéhez hasonlítva az eredeti kereszténység realizálását saját korában kifejezetten időszerűnek tartja.
- A disszertáció eredeti meglátásának tekinthető a nietzschei Megváltó-portré és a gnosztikus Jézus-kép hasonlóságának megvilágítása, valamint a János-evangélium hatásának kimutatása a *Megváltó pszichológiájának* szeretet-fogalmában.
- A Jézus-kép alapos vizsgálata után a disszertáció igyekszik reálisan megítélni Jézus nietzschei értékelésének problematikáját, melynek értelmezése a szakirodalomban gyakran szélsőséges és megalapozatlan véleményekbe fullad. A fő értelmezési tendenciákról a disszertáció recepciótörténeti áttekintése ad bemutatást. A disszertáció kutatási eredménye szerint a Megváltó-típusnak a nietzschei emberideáltól való távolsága a szenvedés értékének nietzschei felfogásán alapul. A disszertáció címe annak kimutatása, hogy a Jézusnak tulajdonított szenvedés-kerülés milyen értelemben tekinthető nihilizmusnak, s hogy ettől miben tér el Nietzsche dionüszoszi életeszmenye, amit az örök visszatérés gondolata és az amor fati elve kifejez.

VII. Az értekezés témaköréből született eddigi publikációk:

- Tóth Marianna: „A Jézus-kép alakulása Nietzsche filozófiájában.” In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv*. Veszprémi Humán tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2008. 188-209. o.
- Tóth Marianna: „Jézus, az emberfeletti ember – A Megváltó személyiségének nietzscheánus értelmezése Márai Sándor Harminc ezüstpénz c. regényében.” In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv*. Veszprémi Humán tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2009. 39-53. o.
- Tóth Marianna: „A *Megváltó pszichológiájának* nietzschei értelmezése és a liberális teológia Jézusa.” In Egyed Péter (főszerk.): *Többlét*. III. évf. 3. (IX.) sz. LIBROFIL Kiadó, Kolozsvár, 2011. nov. 29-49. o.
- Tóth Marianna: „Nietzsche buddhizmus-értelmezése.” In Pavlovits Tamás (főszerk.): *Különbség. Filozófiai folyóirat*. XII. évf. 1. sz. SZTE BTK Filozófia Tanszék, Innovariant Nyomdaipari Kft., Szeged, 2012. máj. 127-150. o.
- Tóth Marianna: „Az 'idióta' fogalom jelentése a *Megváltó pszichológiájában*.” In Laczkó Sándor – Faragó Emese (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 10. Az ész*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, Szeged, 2012. 324-339. o.

VIII. Egyéb témában megjelent publikációk:

- Tóth Marianna: „A mulandóság szépsége.” In Kissné Novák Éva – Laczkó Sándor (szerk.): *Don Quijote.hu – avagy a filozófia vándorútjai. Tanulmányok és egyéb írások Csejtei Dezső tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Szeged, 2011. 57-68. o.
- Tóth Marianna: „Weöres Sándor Öregek és Kosztolányi Dezső Szeptemberi áhítat című versének összehasonlító elemzése.” In Góg János (főszerk.): *Föveny. Irodalmi folyóirat*. X. évf. 3. sz. RaszteR Könyvkiadó, Csongrád, 2009. márc. 27-30. o.
- Tóth Marianna: „Gondolatok Gulyás Katalin Versekből faragott évek című verseskötetéről.” In Góg János (főszerk.): *Föveny. Irodalmi folyóirat*. X. évf. 4. sz. RaszteR Könyvkiadó, Csongrád, 2009. ápr. 23-24. o.
- Tóth Marianna: „A halandóság ajándéka.” In Góg János (főszerk.): *Föveny. Irodalmi folyóirat*. X. évf. 4. sz. RaszteR Könyvkiadó, Csongrád, 2009. ápr. 27-31. o.